

Struktura pravosodnega sistema na Štajerskem v 15., 16. in 17. stoletju

BORUT HOLCMAN

Avtor v sestavki razpravlja o strukturi pravosodnega sistema na Štajerskem. Poleg same strukture sistema zaradi specifičnosti obdobja podaja okoliščine, ki so privedle do stanja na strukturalnem nivoju. Ob sliki pravosodnega sistema je v sestavki mogoče najti še drobce v zvezi s sodno oblastjo, delovanjem kazensko-pravnega sistema, pregled virov in literature.

UVOD

(1) "Marchia mee ditionis"¹ in "ducatu Sti-ric", dva pojma, ki označujeta določeno dogajanje in hkrati podlago za enega najpomembnejših rezultatov zgodovinskega razvoja - razvoj in nastanek Štajerske v času Traungaucev, ki ga je leta 1156 zaokrožila podreditev še zadnje svobodne plemiške družine, gospodov iz Stühinga, lastnikov gradu in gospodstva Gradec (Graz). Moč posesti, gradov in ministerialne vojaške sile je s tem omogočila, da je v Gradcu začel nastajati center dežele z deželnoknežjim dvorom in ograjnim sodiščem ter z njim v zvezi deželno pravo. Čeprav zelo pozno zapisano (konec 14. stoletja), je njegovo izoblikovanje v obliki običajnega prava mogoče postaviti v 12. stoletje, saj se kot "ius provincie" omenja že v Georgenberškem privilegiju² iz leta 1186. Isto dokazujeta deželna privilegija za Kranjsko in Koroško iz prve polovice 14. stoletja, ki določata njegovo subsidiarno veljavo v zadevah, ki s privilegijema niso posebej urejene.³

(2) Nastanek dežel - dežele pa je zvezan še z dvema procesoma: z nastankom in uveljavitvijo zgodnje moderne države (stanovske države) in pravno enotnega deželnega plemstva, ki hkrati predstavlja glavnega nosilca deželne zavesti. Nastanek stanovske države omogoča prenos razmerja kralj-plemstvo v obliko deželni knez-deželno plemstvo, kar poenostavljeno pomeni državo v državi. Deželni knez, kakor bomo videli kasneje, tako v našem primeru združuje popolno oblast ("plena iurisdictio"), kar mu omogoča, da je "fons omnis iurisdictionis".⁴ Habsburžani, kot nemški kralji in rimski cesarji v obdobju od 15. do začetka 19. stoletja, tako na Štajerskem vla-

dajo kot deželni knezi in ne kot nemški kralji in rimski cesarji.

Deželno plemstvo je nastalo iz dveh skupin, in sicer iz svobodnega plemstva ter ministerialov in militov,⁵ ki jim je uspelo kot pomembni družbeni skupini na osnovi privilegijev polagoma doseči osebno svobodo in se izenačiti s stariim svobodnim plemstvom. Tako v pravnem pomenu nastane v razmerju do deželnega kneza enotno deželno plemstvo.⁶

(3) Preden nadaljujemo, je potrebno opozoriti še na en fenomen v razvoju Štajerske dežele - nastanek posebne Celjske dežele. Vzpon Celjskih je v 15. stoletju zahteval redefiniranje celjsko-habsburških odnosov. Kljub temu da so se Habsburžani upirali in celo proti njim (Celjskim) sprožili fajdo, je prišlo do priznanja njihovega državnoknežjega položaja,⁷ ki jim ga je v listini iz leta 1436 podelil cesar Sigismund.⁸ Poleg položaja so dobili še novčni in rudniški regal ter ograjno sodišče v Celju, da bi se "lahko vsi plemeniti ljudje, ki stanujejo in prebivajo v njihovih deželah, grofijah in gospodstvih, ter drugi v tem ograjnem sodišču branili in pravico dajali in jemali ... po pravu, običajih in navadah dežele".⁹ Novo ograjno sodišče in s tem povezana sodna oblast Celjskega grofa tako pomeni oblikovanje posebnega celjskega deželnega prava in s tem nove Celjske dežele. Po umoru Ulrika, zadnjega Celjskega, 1456. v Beogradu je sicer kratek razvoj Celjske dežele prekinjen, vendar je Celjska grofija znotraj Štajerske uprave obdržala poseben položaj.¹⁰

¹ "Krajina mojega gospodstva."

² Listina, ki jo še danes hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu (StLA, Landschaftliche Urkunden, Nr. A, I, print. Mell, Grundriß, str. 31 sl.), predstavlja enega temeljnih dokumentov Štajerske ustave.

³ Več v zvezi z nastankom Štajerske print. Štih, Simonič, Slovenska zgodovina ..., str. 83 sl.

⁴ "Vir vsega prava."

⁵ Nesvobodno nižje plemstvo, ki za svojo, v prvi vrsti vojaško službo (ministerium) od svobodnega gospoda prejme plemiško posest. Osebnostnost se je kazala predvsem v pravni nesvobodi - brez pristanka gospoda se npr. ni bilo mogoče poročiti.

⁶ V zvezi z nastankom dežel in razvojem deželnega plemstva ter razmerij print. Štih, Simonič, Slovenska zgodovina ..., str. 79 sl.; print. Še: Braunerle, Lachmayer, Österreichische ..., str. 31 sl.

⁷ Vendar šele po tem, ko so Celjski s Habsburžani sklenili pogodbo o delovanju.

⁸ Celjski postanejo državnoneposredni.

⁹ Privilegij iz leta 1436.

¹⁰ "Cili viertl", "Bannrichter", "Bannrichterland", print. Planer, Recht und ..., str. 43 sl. V zvezi z razvojem Celjske dežele glej Štih, Simonič, Slovenska zgodovina ..., str. 108 sl.; print. Še: Vilfan, Pravna ..., str. 198.

srednjeveško Štajersko deželno pravo (Das ist der landlauf von Steyr der gewondlichen recht, die man täglich wandelt)¹⁸. Sodni obrazi ogradnega sodišča v Gradcu iz časa okoli 1415-1433¹⁹ so naslednji pomembni vir, ki poleg procesualnih vsebujejo člene strukturalne narave.

(9) "Ordnung des lannsrechten in Steier wider die misbräuchen gewonheiten, so ain zeit her dabey gewesen sein sollten" predstavlja prvi poskus prizadevanj deželnih stanov za reformo²⁰ sodnega postopka. Prizadevanja so ostala na pol poti, ker ni bilo sankcije²¹ deželnega kneza.

(10) "Ainer ersamen Landschafft der löblichen Fürstenthumb Steyr New verfaßte Reformation des Landts und Hofrechts dieselbst" predstavlja obširen civilnoprocesni red za Štajersko pred ogradnim sodiščem iz leta 1574, ki ga je nadvojvoda Karel 24. decembra 1574 tudi sankcioniral²² in je plod sodelovanja deželnega kneza in deželnih stanov.

(11) Leta 1610 so deželni stanovi izročili deželnemu knezu predlog novega reformiranega deželnega prava, ki ga je 1613 deželni knez Ferdinand vrnil.²³ Deželni knez je v resoluciji, ki je spremljala predlog, predlagal večje upoštevanje procesnega prava. Predlagane spremembe so bile upoštevane v "New Corrigierte Gerichts Ordnung des Löblichen Fürstenthumb Steyr Anno 1616",²⁴ ki je z razliko od ostalih redov

razdeljen na dva dela: "Der Erste Thail von unterschiedlichen Instanzen und derselben Gerichtspersonen. Der Ander Thail Vom Gerichtlichen Proceß."

(12) "Des Löblichen Fürstenthumb Steyr Gerichtsordnung, wie vor der Landtschafftman-schafft und dem Schranngericht procediert werden solle, Reformiert im Jahr 1618"²⁵ - sodni red, ki ga je Ferdinand dvakrat sankcioniral, in sicer 7. novembra 1618 in 30. marca 1622.²⁶ Obe verziji, iz leta 1618 in 1622, se v glavnem skladata, razlikujeta se le v manjših popravkih in priredbah, ki so odraz časovnih sprememb.²⁷ Sodni red iz leta 1618 oziroma 1622 vsebuje 74 členov in je ostal v veljavi do uvedbe občega sodnega reda (Allgemeine Gerichtsordnung) leta 1781.²⁸

(13) Štajerska pravna literatura (Rechts-literatur)²⁹ 16. in 17. stoletja predstavlja dva sklopa, in sicer rokopisnega, in je predvsem nastala zaradi procesualnih potreb,³⁰ in tiskanega, ki poleg procesualnih potreb poskuša reševati strukturalne. Med rokopise te vrste, gotovo šteje delo Kasperja barona Breunnerja³¹ iz obdobja med 1554-1558, ki poleg traktatov strukturalne narave vsebuje razlago številnih procesualnih (postopkovnih) izrazov in je poskus določene sistematike ter bogat terminološki vir.³²

(14) "Landtsgebräuch im Herzogthum Steyr", "Neue Landgerichtsordnung in Steyr", "Institutiones juris Styriaci oder praktische Observationes, zu Lieb allen Principianten, so in Steyr die Jura zu practicieren gestinet ... durch Herr W. vor Jahren gewesten Landtschreiber gezogen" in Modus procedendi des hertzogthum Steyr" je zasebno delo, ki predstavlja postopek pred ogradnim sodiščem v Gradcu iz srede 17.

Židov, v ustaljenih delih prevladuje nenačelnost.

¹⁸ Zasebno delo iz 14. stoletja, po imenju Bischoffa (za izdajo v celoti pripravil in uprnil s kmentarjem) delu ogradnega pisarja, ker vsebuje veliko število procesualnih predpisov ogradnega sodišča (Bischoff, Steiermärkisches Landrecht..., str. 53 sl.). Je zapis štajerskega ribičnega prava (Gewinnheits-Landrecht, prim. Canstein, Lehrbuch der Geschichte..., I, str. 117). Prim. še: Luschn, Österreichische..., str. 141, Mell, Grundriss..., str. 52 sl. ("ein Rechtshuch im Gegensatz eines Gesetzbuches").

¹⁹ Za izdajo pripravil Bischoff, Steiermärkisches..., str. 176 sl. (Anhang I); k temu še primerjaj Bischoff, Steiermärkisches..., str. 68 sl.

²⁰ 14. oktobra 1503 so bila dela zaključena.

²¹ Bischoff, Steiermärkisches..., str. 70, Luschn, Österreichische..., str. 353.

²² Mell, Grundriss..., 282, 414 sl. Prim. še Wesener, Das innerösterreichische..., str. 20, up. 10: kjer imenja primerjavu dokumentov, ki so nastali v zvezi z reformo deželnega prava iz obdobja 1565-1575 (StLA., LschA., Gerichtswesen Sch. 62, zv. 15); Deželni sodni red iz leta 1574 zasledimo tudi pod imenom Štajerska Kanulina.

²³ Prim. Wesener, Das innerösterreichische..., up. 11: "Hier Für. Dur. Unser Gnedigsten Herrn, und Landtsfürsten, gnedigste Resolution, Auf einer Ersamen Landtschafft in Steyr, anzeig abermahl vom neuen Corrigierte Landrechts Reformation 1613" (Dekret z dne 10. marca 1613). StLA., LschA., Gerichtswesen Sch. 62 (zvezek 16).

²⁴ Rokopis hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu pod sig. StLA., LschA., Gerichtswesen, Sch. 62 (zvezek 17). K rokopisu je druga roka zapisala upombo "Landts Recht des Erzhertzogthums Steyr. Reformiert und confirmiert von Ihr. Für. Durch. Herrn Herrn Ferdinand Erzhertzog zu Österreich als Erzhertzog in Steyer Unserm Gnedigsten Herrn und Landtsfürsten. Mit

Rath einer allgemeinen löb. Landtschafft dieselbst publieirt An. 1617".

²⁵ Tiskani v Gradcu 1620. Starejša verzija predstavlja (v Hs. StLA., LschA. Gerichtswesen Sch. 64 (zvezek 19)): "Gerichtsordnung des Landts- und Hof Rechts im Fürstenthumb Steyr. Reformiert im Jahr 1618" v 79 členih.

²⁶ Tiskani v Münchnu 1622 in v Gradcu 1761.

²⁷ Navedu izdajo je 1621 nametil tajni svet zaradi napak v tisku (glej. StLA., LschA., Gerichtswesen Sch. 62, zvezek 15).

²⁸ Prim. Wesener, Das innerösterreichische..., str. 20 sl., up. 12, 13 in 14.; Luschn, Österreichische..., str. 377, Mell, Grundriss..., str. 282. Prim. še dokumente, ki so nastali v zvezi z reformo dejavnosti deželnega reda 1614-1621 v StLA., LschA., Gerichtswesen Sch. 62 (zvezek 15).

²⁹ Luschn, Österreichische..., str. 379 sl., Mell, Grundriss..., str. 284 sl.

³⁰ Vsa dela, čeprav so nastala zaradi praktičnih procesualnih potreb, največ poleg tega še daleč vpoglej v strukturalne odnose, ki so v tem času vladali.

³¹ Prim. Mell, Grundriss..., str. 284 sl.

³² Ta npr.: Landtsrecht, Landungen, Fürfürderung, Die Tag füllen, Apellatium, Dignus, Gerichtszeugheiff, Taxierung und messigung der Expens, Schallusprief, Steuer, Gewalt, Gewalttrager, Übergab, General Übergab, Reverß.

stoletja³³. Delo obsega štirideset vprašanj iz štajerskega deželnege prava in vsebuje praktična procesualna navodila ("Erste Frag. Wie im Herzogthumb Steyer einer Civilaction der anfang zu machen gepflegt wird"³⁴) in je bilo na Štajerskem zelo razširjeno, o tem dejstvu priča veliko število ohranjenih rokopisov.³⁵ Delo se ponavadi citira po rokopisu Hs. 1114 StLA, "Richtschnur, wie in Herzogthumb Steyer einer Civilaction der anfang zu machen, in medio zu urgieren, und biß zu der völligen Endtschaft zu bringen seye" (=Richtschnur).³⁶

(15) "Bericht etlicher gerichtlicher Solenniteten, so bey der Landschranen in Steyr gehalten werden",³⁷ spis iz leta 1590, ki ga je sestavil pisar ograjnega sodišča Erasam Khurzleb.³⁸

(16) "Formular Puceh nach der Expedition und Processen wie solche im Herzogthumb Steyer zu stylisieren gepflegt werden" je delo, ki naj bi pomagalo pri uvedbi procesa in predvsem obravnavi vprašanja kako sestaviti pogodbo, sodni spis (Gerichtsbrief) in predlog stranke. Delo v treh delih izhaja iz srede 17. stoletja.³⁹ V isto skupino spadata tudi drugi del "Formular für die Expedition bey der Schranen Cantzley, wie allerhandt Abschiedt und Gerichts Zeugbrüeff zu verfassen", in tretji del, "Supplicieren p. gediger Verordnung unpartheyischen Richters", spisa pomembnega za postopkovno pravo. Predloge za sestavljanje spisov za stranke nadalje vsebuje delo "Advokatus seu Praxis processus Indicarii",⁴⁰ ki je nastalo konec 17. stoletja.

(17) Zelo pomemben vir za raziskovanje štajerskega postopka pred ograjnim sodiščem, še posebej dokaznega postopka in pravnega postopka (postopek uporabe pravnih sredstev), so dokumenti starega štajerskega deželnege prava, ki so v glavnem ohranjeni.⁴¹

(18) Od tiskanih del 17. stoletja, ki se ukvarjajo z notranjeavstrijskim pravosodnim ustrojem in postopkovnim pravom, je potrebno omeniti "Observationes ad Stylum Curiae Graecensis" Ferdinanda Rechbacha (Gradec 1680, Appendix 1682) in "Idea juris statutarii et consuetudinarii Stiriaci et Austriaci cum jure Romano collati Nicolausa de Beckmanna (Gradec 1688).⁴²

(19) Tako imenovani "Grätzerische Gerichts Ordnung, wie die Procuratores vor der Regierung zu Grätz in Hoffrechten procedirn sollen" z dne 16. julija 1567⁴³ ureja postopek pred notranjeavstrijsko vlado kot prvostopenjskim sodiščem;⁴⁴ ne nanaša se na postopek pred deželnim ograjnim sodiščem. Ustreza Bernhard Waltherjevemu "Ordinari- und Extraordinari-Prozeß", ki ureja postopek pred spodnjeavstrijsko vlado v zadevah dvorne pravde⁴⁵ (Hofrechten).⁴⁶

SODNA OBLAST

(20) Sodna oblast je pristojnost uvesti in izpeljati sodni postopek proti eni ali več osebam, izreči sodbo in sodbo izvršiti. Za Štajersko kot deželo v nastajanju, je ta pristojnost izpričana že v drugi polovici 12. stoletja. Bistveno je pri tem dejstvo prenosa težišča na nivoju cesar deželni knez, ki ga je v tem stoletju zagotavljal poseben ustavnopravni status inejne grofije in kasneje dežele.⁴⁷ Dejansko je to pomenilo, da je vsak sodnik, ki ga je postavil deželni knez, svojo oblast prejel od njega in ne od kralja ter tudi sodil v imenu deželnege kneza. Tako je sodnik prejel sodno oblast (Bannleihe) oziroma je bila le ta nanj prenesena ("Bann")⁴⁸ po aktu deželnege kneza ali njegovem namestniku, deželnein glavarju, ob priliki imenovanja.

(21) Nasprotni pol sodne oblasti deželnege kneza ali njegovega pooblaščenega sodnika na sodišču predstavljajo prisodniki v vlogi razsodnika; to so tisti, ki so pod pravom (Rechtsunterworfenen), in ne velja samo za kmečko in mestno področje, temveč tudi za kler in plem-

³³ Ta predstavitev je nastala v času sankcije sodnega reda 1622. Zastopstvo v postopku, ki ga dopušča šele St. IV 43, je pri 10. vprašanju splošno dopustno. 15. vprašanje imbeselnosti ustreza St. IV 49 "Von Schernm-Weigerung". K temu vprašanju prim. še: Wesener, Das innerösterreichische ..., str. 21, opomba 23.

³⁴ StLA, LschA., Gerichtswesen Sch. 62 (zvezek 21): Formularbuch nach der Expedition und Processen, citira tudi Luschin, Österreichische ..., str. 379, Mell, Grundriß ..., str. 720 (dodatek k str. 285).

³⁵ K temu še Luschin, Österreichische ..., str. 379 sl. Mell, Grundriß ..., str. 285, Bahtl, Die ländliche ..., str. 26 (opomba 31).

³⁶ Timgler navaja tri deli kot Forma practica mi po rokopisu Hs. 517 Kriškega deželnege arhiva (Timgler, opomba VI 42).

³⁷ StLA. Hs. 1576 fol. 75-81 in Hs. 1061 fol. 129v-133v.

³⁸ Luschin, Österreichische ..., str. 380, Mell, Grundriß ..., str. 285, 486 (opomba 1112).

³⁹ StLA, LschA., Gerichtswesen Sch. 63 (zvezek 21) (=Hs. 91 alt); prim. Mell, Grundriß ..., str. 720 (dodatek k str. 285, nepravilna datacija nastanka "I. polovica 16. stoletja").

⁴⁰ StLA., LschA., Gerichtswesen Sch. 63 (zvezek 21). Prim. še Bahtl, Die ländliche ..., str. 26 (opomba 31).

⁴¹ StLA.; prim. še P. Klug v: Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives (1959) 233 sl.

⁴² Prim. Luschin, Österreichische ..., str. 380, Mell, Grundriß ..., str. 285 sl. K Beckmannu prim. Byholf, Das Verbrechen ..., str. 60.

⁴³ StLA. Hs. 1692 fol. 104-112; imenuje kot letni nastanka 1564.

⁴⁴ Prim. Luschin, Österreichische ..., str. 378.

⁴⁵ Za uporabo Waltherjevih procesnopravnih traktatov pred notranjeavstrijsko vlado prim. Luschin, Österreichische ..., str. 378. Postopek pred vlado kot prvi instanca je zahteval lastno preiskavo.

⁴⁶ Vire za zgodovino pravosodnega sistema obširno obravnava Wesener, Das innerösterreichische ..., str. 19 sl. K temu prim. še: Canstein, Lehtbuch ..., str. 107 sl., Domin-Petrushevcev, Neuere ..., str. 25 sl., Luschin, Österreichische ..., str. 141 sl., Mell, Grundriß ..., str. 285 in 484 sl., Vilfan, Pravna ..., str. 538, sl. 20.

⁴⁷ Mell, Uebe und niedere ..., str. XIX sl.

⁴⁸ Byholf, Das Verbrechen ..., str. 153 in 157.

stvo.⁴⁹ Izjemo od tega pravila v določenem času pomeni osebno sodišče deželnega kneza. Sudna oblast deželnega kneza v današnjem pomenu besede je tako brez kakšnega posebnega razlikovanja obsegala področje javnopravnih, civilnopravnih in kazenskopravnih zadev. Le-ta se predstavlja kot kraljevska pravica (ne kot regal), ki jo je kot takšno mogoče podeliti v fevd, prenesti na drugega in seveda glede na to tudi "obremeniti". Možnost prenosa so štajerski deželni knezi enako kakor ostali teritorialni gospodje, iz političnih in finančnih razlogov v teku srednjega veka in tudi v novem veku znali uporahtljati.⁵⁰ Na ta način so plemstvo in cerkev (oboje kot zemljiški gospodje) pa tudi mesta in trgi postali delegirani nosilci sodne oblasti. To še posebej velja za kameralne posesti, ki so hile po pravilu zastavljene - z zastavitvijo posesti je bila zastavljena tudi sodna oblast.

(22) Na podelitev sodnih pravic (Bannleihe) ni bila vezana nobena posebna usposobljenost.⁵¹ Vsakokratni nosilec sodne oblasti ni nujno bil tudi sodno dejaven, pač pa je lahko za to pooblastil. Dejansko izvajanje za večji del prebivalstva relevantne sodne oblasti je bilo torej zaznamovano z večkratno delegacijo in je v končni fazi bilo v rokah - odvisno od časovnih okoliščin - juristično neizobraženih laikov⁵², katerih interes je bil prej ekonomski kakor pravni. Ta, plemstvu in cerkvi delegirana sodna oblast nad kmečkim prebivalstvom, imenovana tudi "patrimonialno sodstvo",⁵³ predstavlja izvrševanje javnopravnih nalog na zasebnogospodarskem pod-

ročju. Za številčno majhno skupino plemstva in klera (stanovi), ki se je v teku srednjega veka razvila v politično ravnotežje deželnemu knezu, le-to nima nobenega pomena.⁵⁴ Sudna oblast je bila centralizirana, in čeprav so stanovi preko ograjnega sodišča (Landesherren),⁵⁵ ki mu je predsedoval deželni glavar, želeli hiti konkurenca deželnoknežjemu dvornemu sodišču, sta se obe sodišči proti koncu srednjega veka združili.

(23) Stanje na področju kazenske zakonodaje je na srednjeveških pozicijah tako na Štajerskem kakor v ostalih avstrijskih deželah in v cesarstvu podobno. Pojavljajo se prve zahteve po reformah⁵⁶ in s tem v zvezi tudi prvi predlogi, ki so jih pripravili stanovi.⁵⁷ Pritožbe na račun nezadostne javne varnosti in s tem povezane kazenske zakonodaje so se kopičile. S tem pa je bil dan impulz vladarju, da poskrbi za zadeve, ki bi jih sicer hila morala rešiti srednjeveška država, namreč zagotoviti javni red in mir v "domini terrae". Vladar si je prizadeval predvsem omejiti in nadzirati patrimonialne kazenskopravne pristojnosti.⁵⁸ Začel se je proces, ki se je zaključil z dogodki leta 1848, ki so pripeljali do reorganizacije sodstva.⁵⁹ Reformna prizadevanja so doživljala različne etape, ki jih je mogoče opisati z izrazom "politično prehitovanje" med deželnim knezom in stanovi.⁶⁰ Prav na kazenskopravnem področju se je namreč pokazalo, kako težko je uskladiti politične pozicije in življenjske interese v zvezi z vprašanjem javne varnosti.⁶¹

(24) Med vsemi vprašanji so se najprej (1510) zedinili o vlogi deželnoknežjega krvnega sodnika (Bannrichter).⁶² (O njegovi vlogi gl. oddelek o Krvnem sodniku).

Kljub temu da deželni sodni red iz leta 1574 definira njegovo vlogo, pa glede na velikost dežele in število deželskih sodišč ni kdo ve kaj doprinesel k eksperimentalnosti na kazenskopravnem področju.⁶³ To potrjujejo tudi prizadevanja stanov, da bi za celjsko četrt pridobili krvnega

⁴⁹ K stanijskim priselcem v ograjnem sodišču: Mell, Grundriß ..., str. 487; Za priselcnstvo do uveljavitve poklicne sodniške službe velja princip enakosti (Ebenbürtigkeit), pripadnik nižjega sloja v nujenem primeru ni mogel sodelovati v večji višjega sloja, še nanj v pravici. K temu prim. Vilfan, Pravna ..., str. 87 sl.

⁵⁰ Balit, Ländliche ..., str. 32 sl.

⁵¹ Usposobljenost za kazensko sodstvo (juridična izobrazba) na najnižjem nivoju je izrecno zahteval šele Juržef II., čeprav je že študijski red na pravnih fakultetah v terezijanski dobi predvidel del minimalni usposabljanje za področje kazenske judikature.

⁵² Še Codex Criminalis Theresiana v Art. 20, § 4 sl. za kvalifikacijo pri kazenskem postopku udeleženi ljudi zahteva zgolj "Wuhlerfahrenheit in der peinlichen Gerichtsordnung", pištnost, bogatstvo in razum.

⁵³ K pojmu patrimonialno sodstvo Mell, Grundriß ..., str. 217. (Patrimonialno v ožjem in širšem besede, ko govorimo o sodni oblasti zemljiškega gospoda.) Zemljiški gospod je sodna oblast nbelega vse tiste sodne pristojnosti, ki pripadajo zemljiškemu gospodu iz njegove posesti (prim. Luschin, Österreichische ..., str. 453 sl.). Zemljiški gospod je bil taku prva instanca za vse svoje podložnike v civilnopravnih zadevah (v pravnih in nepravdnih zadevah) in kazenskopravnih zadevah, ki niso bile deželskosodni podzodne. Tu je patrimonialnost v ožjem pomenu besede. V širšem pomenu besede patrimonialnost pomeni vezanje posameznih državnih funkcij na lastnino kot taku. Tako npr. govorimo o sodni pristojnosti nad določenim vasjo z različno zemljiško gospodsko pripadnostjo, pri čemer igra svojo vlogo izvir sodne kompetenčnosti. K temu vprašanju prim. še: Vilfan, Zemljiška ..., str. 158 sl.).

⁵⁴ Vsi vsaga sodstva je nastal deželni knez.

⁵⁵ Mell, Grundriß ..., str. 487

⁵⁶ Pritožbe so se začele že v prvi polovici 15. stoletja, k temu prim.: Byluff, Die Land und ..., str. 33.

⁵⁷ Prim. viii za pripravo reforme deželnega sodnega reda in deželnega prava.

⁵⁸ K podražavljanju kazenskopravne oblasti glej Mell, Strafgerichtbarkeit ..., str. XXXIV sl.

⁵⁹ Za štajersku primerjaj Planer, Recht ..., str. 103 sl.

⁶⁰ Za ilustracijo tega prim. Runkert, Landesfürst ..., str. 166 sl. Stanovi so sicer želeli spremembe, vendar so večkrat zahteve tudi zavirali, predvsem če so šle v smeri, ki so bile njim v škodo. Kot primer vzemimo reformna prizadevanja na področju civilnega prava v času cesarice Marije Terezije, kjer je celo kancelar bil tisti, zaradi katerega so reformna prizadevanja zastala za dveh let. Prim. Kucher, Privatrechts ..., str. 58 sl.

⁶¹ Prim. Byluff, Peinliche ..., str. 11 sl.

⁶² Splošno k nastanku, Mell, Grundriß ..., str. 496 sl.

⁶³ K temu vprašanju Byluff, Das Verbrechen ..., str. 161.

sodnika, kar je 1615. tudi uspelo.⁶⁴ Razen tega je naloga zavarovanja poti, ki naj bi bila prvotno stvar krvnega sodnika, 1579. prešla na posebnega pooblaščenca,⁶⁵ ki je smel za območje vsakega deželnskega sodišča rekrutirati pomožno osebo.

(25) Naslednja stopnja deželnoknežje kaznovalne politike je bila normiranje deželnega kazenskega prava.⁶⁶ Razlog za to je bila pravna negotovost in zgled ostalih avstrijskih dežel ter 1478. nastali red za deželnoknežje deželsko sodišče v Wolkensteinu v dolini Enna. Pri tem ne smemo prezreti, da so bili prav stanovi tisti, ki so si za to prizadevali, čeprav so prav oni skozi desetletja nasprotovali kodifikaciji. Od leta 1525 dalje, je namreč mogoče spremljati naročila deželnega kneza na deželnih zborih štajerskih stanov, da bi oblikovali odbor za pripravo deželnega sodnega reda, ta je bil oblikovan in je pripravil nekaj predlogov, vendar do realizacije ni prišlo.⁶⁷ Šele ob prizadevanjih nadvojvode Karla so po delitvi dežel 1564. kodifikacijska dela stekla. Stanovski odbor je uporabil enega od že pripravljenih predlogov,⁶⁸ ki je, prilagojen razmeram, začel veljati.

(26) Tako, kakor si je deželni knez prizadeval omejiti in nadzirati patrimonialne kazensko-pravne pristojnosti, tako je želel narediti red na področju pomilostitev. Pomilostitev je bila pomemben korektiv srednjeveške in novoveške kazenske politike, ker je primanjkovalo rednih pravnih sredstev. Pomilostitev je lahko uporabilo vsako sodišče, predpostavka je bila le podpora v določeni socialni (družbeni) skupini in ustrezen odvetnik, zagovornik (Fürsprecher). Kot taki so po navadi prišli v poštev poleg duhovnih, še svetni gospodje, osebnosti višjega ranga (možje in žene) in poročva iz okolja, v katerem je obsojeni živel - v pravilu sorodniki. Ti so morali poskrbeti za to, da je obtoženeec sploh prišel, sicer so morali plačati visoko varščino.

Deželni knez je pravico pomilostiti želel ločiti od neposredne sodne oblasti vsaj za delikte, za katere je bila zagrožena smrtna kazen⁶⁹ - kar je sicer v prakso prodiralo zelo počasi. Vendar je

oblastvena pravica pomilostiti neodvisno od teh prizadevanj vedno obstajala in še obstaja - določena posledica tega je ustavna pravica amnestije predsednika države.

(27) Nadaljevanje centralizacije sodne oblasti je sledilo šele v času Marije Terezije in sicer v izdaji kazenskega zakonika za vse dedne dežele (Constitutio Criminalis Theresiana 1768⁷⁰) in s prvim poskusom centralizacije sodne organizacije na najvišjem nivoju.⁷¹ Ta prizadevanja je nadaljeval Jožef v svojih reformah, vendar je bilo realizirano le kazensko pravo⁷², medtem ko je ostala v načrtih nova organizacija kazenskega sodstva. Končni akord v teh prizadevanjih pa pomeni nova oblika sodstva (okrajna, okrožna, deželna, vrhovno sodišče) v zvezi z dogodki po letu 1848.⁷³

(28) Ob tem ne smemo pozabiti še na princip "vrhovnega sodnika".⁷⁴ Biti vrhovni sodnik je vladarju omogočilo nadaljevanje srednjeveške tradicije in absolutistična država - vladar je "fons omnis iurisdictionis", vir vsega prava. To pomeni, da pravosodje za vse sodbe potrebuje vladarjevo potrditev (sankeijo). Gre za pojmovanje, ki je v obdobju vladanja Marije Terezije še zelo močno prisotno, z druge strani pa že močno načeto, in to iz dveh razlogov:

- strokovnost sodnega postopanja in efektivno sprejemanje te pozicije,
- specializacija in samostojnost sodišč, ki niso več pripravljena pristati na vmešavanje.

Vendar je kljub temu na področju kazenskega sodstva ostalo pri dejstvu, da ima vladar pravico pomilostiti ob smrtni obsodbi. Ta pravica ima svoj izvor v srednjeveškem pravnem pravilu - "fons omnis iurisdictionis".

STRUKTURA PRAVOSODNEGA SISTEMA⁷⁵

Uvodna opazanja

(29) Viri, ki bi podali sliko pravosodnega sistema 15., 16. in 17. stoletja, so zelo skopi. Avtorji,⁷⁶ ki obravnavajo pravosodni sistem v

⁶⁴ Njegov naslov je bil: "Der fñstlichen durchlaucht und einer ersanen lantschaft in Sleyer etc. geschwornen paantichter in der fñrstlichen grafschafft Cilli Hans Zart.", Mell, Grundriß ..., str. 499.

⁶⁵ Prim. Mell, Grundriß ..., str. 499, utemeljitev deželnih stanov: "weñ ainmal der ainige paantichter in diesem weiten land und bei denen vilfelligten landgerichten allain nit gevulgen kan, ..." Deželni pooblaščenec je bil t.i. Landprocurator (deželni policaj).

⁶⁶ Byloff, Peinliche Gerichtsordnung, I sl.

⁶⁷ Byloff, Die Land und ..., str. 11 sl.

⁶⁸ Byloff, Die Land und ..., str. 50 sl.

⁶⁹ Deželni sodni red 1574 (nadalje LGO) § 21: "... Dann alle begnaltungen und abschlutungen den Todt berñm/behalten wir Uns/als Herrn und Landtsfñrsten/in allweg bevñr." V zvezi s prizadevanji za izločitev pomilostitev iz sodne prakse ilegitarane sodne oblasti primerjaj Valentinitsch, Zur Geschichte ..., str. 573 sl. Posebej proces proti slepmu milki, ki je bil 1690 v ljubljani.

⁷⁰ Domin-Petruschevitz, Neuere ..., str. 52 sl.

⁷¹ Centralizacija sodne oblasti in stališča štajerske diu tega, prim. Kocher, Höchstgerichtsbarkeit..., str. 14 sl. Le-to pomeni prenos težišča na najvišjem nivoju pravosodne oblasti (Vrhovno sodišče, Oberste Justizstelle 1749) z deželnoknežjega na državno/cesarski.

⁷² Zakon o kriminalnih zločinih in kriminalnih kaznih (1787) in Kazenski postopek (1788). Prim. Domin-Petruschevitz, Neuere ..., str. 149 sl., kakor tudi Vilfan, Pravna, str. 402 sl.

⁷³ Prim. Planer, Recht und ..., str. 103 sl.

⁷⁴ K temu izvajanjem na splošno, Kocher, Höchstgerichtsbarkeit..., str. 53 sl.

⁷⁵ K strukturi pravosodnega sistema prim.: Kamhič, Organizacija ..., str. 1-17 (literatura); Luschn, Österreichische ..., str. 457-462 (literatura); Mell, Grundriß ..., str. 484-504; Vilfan, Pravna ..., str. 324 sl. (literatura str. 538, točka 20).

⁷⁶ Prim. Mell, Grundriß ..., str. 484.

tem obdobju, ponavadi citirajo Zahnov⁷⁷ transkripcijo rokopisa iz srede 17. stoletja in Wesenerjev citat "Stylus Tribunalium Graecensis". V svoji predstavitvi pravosodnega sistema na Štajerskem se bom držal Mellove predstavitve sodne uprave, predstavljene v knjigi Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks.

(30) Stanje na področju pravosodja je v tem obdobju v vseh avstrijskih deželah več ali manj podobno zaznamovano:

- z nastajanjem novih uradov, ki poleg prvotne namembnosti (uprava) zase zahtevajo in to tudi dejansko počno, določeno stopnjo sodne pristojnosti,

- z razdelitvijo obsežnejših deželskih sodišč na manjša in hkrati z njimi z vzpostavitev in podelitvijo obgradij (Burgfried),

- z nastankom novih zemljiških gospodstev (prim. op. št. 53).

Notranjeavstrijska vlada (der Regiment, die Innerösterreichische Regierung)

(31) Najvišja sodna instanca ("Supremum Tribunal zu Graz")⁷⁸ v Štajerski kronovini. Nadvojvoda Karel jo je po delitvi dežel, leta 1565, ustanovil za območje notranjeavstrijskih dežel. Beckmann⁷⁹ v svoji Idei juris definira njeno pristojnost "ex speciali privilegio Caesareo" v vseh sodnih zadevah na področju civilnih in kazenskoopravnih ter fevdnih zadev.⁸⁰ Proti odločitvam notranje avstrijske vlade ni priziva ("de non evocando eivem, vel subditum, extra hasce provincias interioris Austriae"), mogoč je le revizijski postopek "wann hierauf Ihre Kays. Majest. befinden/daß der supplicant, und revisions-Werher/erhehliche Ursache/in seinem suppliciren heygebracht" (haben op. avt.) in se izkaže, da je šlo v primeru odločitve za prejudikat. Hkrati je bila ustanovljena za obravnavanje vseh "appellations-Sachen/sine exceptione ultimatum".⁸¹ Razen tega je lahko vlada razsojala na prvi stopnji v civilnopravnih zadevah svobodnega plemstva.⁸²

Deželno glavarstvo (das Landeshauptmannschaft)

(32) Deželno glavarstvo je bilo pristojno za kazenske zadeve deželnega plemstva. Njegove pristojnosti so opisane v prvem in drugem členu

Štajerskega sodnega reda iz leta 1622 in v kazenskih zadevah obravnavajo prestopke (delikte) plemstva, tožbe podložnikov proti zemljiškim gospodstvom (drugo stopenjsko sodišče) idr. ter v civilnopravnih zadevah, predvsem skrhstvene zadeve plemstva.⁸³ Preiskovalni in sodni postopek sta v kazenskem postopku proti plemstvu bila domena deželnega glavarja. Obsojenemu plemiču so odvzeli plemiške časti in pravice⁸⁴ ter ga izbrisali iz stanovskih matric. Izvršha obsodbe je bila v pristojnosti deželskega sodišča.

Deželni vicedom (das Landesvicedomamt)

(33) Deželni vicedom je imel oblast nad komornim premoženjem v deželi, deželnoknežjimi zastavljenimi gospodstvi (landesfürstliche Pfandschillingsgüter). Razsojal je v spornih zadevah, ki bi nastale v zvezi s komornim premoženjem in zastavljenimi gospodstvi deželnega kneza, ali v zadevah podložnikov, nastanjenih na teh posestvih. Tožbe najemnikov, uperjene proti stanovom, je bil vicedom dolžan posredovati deželnemu glavarstvu. Urad deželnega vicedoma je bil poleg tega še pristojen za krvnega sodnika (Bannrichter).⁸⁵

Kletarsko sodišče (das Kellergericht)

(34) Deželno kletarsko sodišče⁸⁶ je bilo pristojno odločati v apelacijskih zadevah, vloženih proti sodbam, izrečenim na gorskoopravnih zborih, ki so jih razsojali v skladu s Štajerskimi gorskimi hukvami, ki so bile 9. februarja 1543 potrjene.⁸⁷ Zasedanjem kletarskega sodišča je

⁸³ "Die Landeshauptmannschaft, bei welcher über der Herren und Landleute Verbrechen erkannt würlt, daltin auch die Actiones desgleichen der Untertanen Klagen wider ihre Grund-urigkeiten, item der Diener Beschwürungen wider ihre Herrschaffen zu entscheiden, sowohl daselbst der Herren- und Landleuth, auch Gendelten Personen Gerhaben zu thunen, vulgens deren Raitungen aufzunehmen und zu justificiren sein." Prim. se: Beckmann, Idea ..., str. 262.

⁸⁴ "Kaisers Straf und Ungnad", Prim. Luschin, Österreichische ..., str. 457 sl.

⁸⁵ "Daneben hat ein Landesvicedom die Autorität u. Macht ex caesaren privilegio, daß wann ein Landgerichtsherr nicht will die inera tragen in seinem Landgericht und julicem criminali einen eigenen julicem criminalen oder Bannrichter zu halten, so muß alsdann der Landgerichtsherr einen Bannrichter von dem Landesvicedom gehorsams begehren." Štajerski deželni sodni red iz leta 1618, I. in 2. člen.

⁸⁶ "Das Keller Gericht (judicium montanum de vineis) ist diejenige mittlere instanz, vor welcher alle Streitigkeiten/um Berg-Recht/Weinberg/Weingarten und dergleichen/empuniret/und decideret werden ... wann selbige Streit-Sachen/zu erst von der Berg-Obriegkeit/als erster instanz, gerichtlich ventiliret gewesen/und also perappellatorem, auf gerichtliche Ansuchen/als verlustigen/und beschwerten Theils/an das Keller-Gericht/als an die anderle/und höhere instanz gelangen/worvon mehr in dem Berg-Rechts-Büchlein gemeldet wird ..." Prim. Beckmann, Idea ..., str. 254 sl.

⁸⁷ Prim. Dalene, "Gurske ...", str. 21 sl. Prim. se: Mell, Das

⁷⁷ Prim. poglavje Viti in op. št. 13, 14 in 16.

⁷⁸ Beckmann, Idea ..., str. 398. "daltin die Appellationes von allen andern Tribunalien in den I. Ö. Erblanden ohne fernere Appellation ultimatum devolviret werden".

⁷⁹ Beckmann, Idea ..., 397.

⁸⁰ Beckmann, Idea ..., str. 397 ("jure representationis, ex speciali privilegio Caesareo, alle Staats/civil, criminal, und lemlal Sachen").

⁸¹ Beckmann, Idea ..., str. 398. Prim. se: Mell, Grundriß ..., str. 485.

⁸² Luschin, Österreichische ..., str. 457.

predsedoval deželno knežji kletarski mojster.⁸⁸ Od kletarskega sodišča je bilo mogoče apelirati na vlado in dvorno komoro.⁸⁹

Stanovske sodne instance

(35) Stanovsko sodstvo je bilo v sodnih redih iz leta 1618 in 1622 združeno z deželnoglavarskim, tako da omenjena sodna reda stanovsko sodstvo delita na štiri dele, in sicer na deželno-glavarsko sodišče, na deželno pravdo, na dvorno pravdo in na sumarne pravde.⁹⁰

Deželna pravda, dvorna pravda in sumarne pravde predstavljajo forum z imenom ograjno sodišče z enim predsednikom in z določenim številom prisodnikov.⁹¹ Njegova pristojnost je bila civilnopravne narave.⁹²

Štajerska deželska sodišča⁹³

(36) Stara, velika deželska sodišča, so v obdobju od 15. do 17. st. razpadla na več manjših. V času cesarice Marije Terezije je bilo tako na Štajerskem 124 kazenskih sodišč (Kriminalgericht). Povezava zemljiških gospodov s krvnim sodstvom, t.i. visokim sodstvom (patrimonializacija krvnega sodstva je bila posledica zastavitve kameralnih posesti), je bila rezultat nastanka t.i. sodnih gospodov (Gerichtsherrschaften), katerih pristojnosti opisuje štajerska Karolina iz leta 1574. Deželska sodišča so bila razdeljena na privilegirana in nepriviligirana.

Privilegirana so imela na osnovi deželnoknežjih privilegijev pravico krvnega sodstva ("Bann und Acht") in s tem v zvezi pravico do deželskega sodnika, nepriviligirana so z razliko od njih za zaključek postopka morala uporabiti deželnega krvnega sodnika (Bannrichter).

(37) Deželni sodni red za Štajersko iz leta 1574 (štajerska Karolina) predstavlja enoten kazenski zakon. Z njim sta bila določena materialno in formalno kazensko pravo. Učinek, ki so ga pričakovali od zakona, je izostal. Vzrok za izostanek je potrebno iskati v umanjkanju na državnem temelju delujočega pravosodnega sistema, ki je zaradi številnih in večkrat zaradi nezasklihanih nepravilnosti na področju štajerske kazenske prakse vodil povsem v napačno smer.

(38) Nižje sodno kazensko sodstvo je pripadlo obgradjem (Burgfrid), ki pomenijo zmanjšanje pristojnosti deželskih sodišč v poznem srednjem in zgodnjem novem veku. Le ta se delijo na privilegirana in nepriviligirana. Privilegirana obgradja so imela pristojnost prijetja in izročitve delikventa deželskemu sodišču. Pripadala jim je tudi pravica torture ("das Recht der peinlichen Frage"). Nekako sredi 18. stoletja je bilo na Štajerskem, po uradnih ugotovitvah, 88 privilegiranih in nepriviligiranih obgradij.⁹⁴

Mesta in pravosodna pristojnost

(39) Pravosodna pristojnost mestne uprave se je delila na civilno in kazenskopravno. Sodnik in mestni svet, ki mu je predsedoval župan ali sodnik, sta bila prva instanca v civilnopravnih in nepravilnih zadevah.⁹⁵ Sodna oblast mestne uprave je obsegala oblast nad meščani, nad prebivalci mesta, kakor tudi nad tujci, ki niso bili plemiškega rodu, in so imeli v mestu ali na območju mestnega obgradja posesti. Poleg mestne uprave je sodno oblast s prisodniki izvajal tudi sodnik, predvsem v kazenskopravnih zadevah, glede na to, kakšna pristojnost je določenemu mestu pripadala. Beckmann v svoji "Idea juris" našteva 19 štajerskih mest, ki so imela poleg civilnopravne pristojnosti še "Blutbann" (krvno sodstvo). Ta mesta so: Gradec, Bruck na Muri, Leoben, Knittelfeld, Obdach, Judenburg, Rotenmann, Fürstfeld, Radgona, Ptuj, Maribor, Celje, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Frohnleiten, Neumarkt, Vordernberg, Eisenerz, Aussee.⁹⁶ Mestni sodnik je krvno sodstvo prejel od deželnega gospoda v tako imenovanem "Bann- und Achtbrief".

Sodstvo zemljiških gospodov

Steirische ..., str. 35 sl.

⁸⁸ "Kellnermeister im landt Steyr ist der, so alle die handlungen verhehrt, was weingarten und grundt dar zue geherig antrifft etc." Prim. Mell, Das Steirische ..., str. 35, up. 35.

⁸⁹ "wann nun der actus, oder reus, mit des Keller-Gerichts Urtheil nicht zu frieden/und sich dinstalls laedirt befindet/kann er zu hochlöblichen Regierung/und Hof-Kammer/Inquam ad supremum appellat/und Tribunal provociren/und dinstelbst seinen Spruch/praevis causae controversae examine, zu erwarten" Prim. Beckmann, Idea ..., str. 254.

⁹⁰ V skladu k deželniemu režimu iz leta 1583, je pisar ugrajnega sodišča, dr. Adam Venediger, izdelal spis z naslovom "Bericht etlicher gerichtlicher solemnitäten, so bei der landschannnen in Steyr gehalten werden". V skladu od 22 do 26 člena govini o pristojnostih ugrajnega sodišča: "Item zu wissen, daß bei der landschannnen zweierlei recht, das hofrecht, possessurium iudicium und das landrecht, petitorium iudicium, welches auch dupliciter wirt prapuntet summarie et ordinarie. Das Summarie recht ist umb schulden und andere anforderungen, so bei dem landschannnenbund verschriben, das ordinari landrecht ist (wenn man nämlich zu dreien tagen chagt) umb gliit und gütter, auch schulden u. allerlei anforderungen, so bei dem schadenbund nit verschriben sein." Prim. Mell, Grundriß ..., str. 486, opomba 1112.

⁹¹ "Item es ist zu observiren, daß die Schranckennichten nicht jeder an sich einen absonderlichen Präsidenten und besondere Alldones haben, sondern der Hien Landesverweser verrichten die 3. Jndicia sammtlich ihre gerichtliche Funktion." Prim. Beckmann, Idea ..., str. 433 sl.

⁹² Prim. Luschin, Österreichische ..., str. 458.

⁹³ Steirischen Landgerichte, Blutgerichte, Hochgerichte.

⁹⁴ Prim. Mell-Pirchegger, Steirische ..., str. XXVII-XXVIII, XXX sl., prim. še Mell, Grundriß ..., str. 201 sl.

⁹⁵ Prim.: Luschin, Österreichische ..., str. 458, Planer, Recht und ..., str. 54 sl.

⁹⁶ Prim. Beckmann, Idea ..., str. 263, Prim. še: Pirchegger, Erläuterungen ...

(40) V primerjavi z razvojem mestne sodne pristojnosti sodstvo zemljiških gospodov v večji meri zaostaja. Beckmann sodno pristojnost zemljiških gospodov nad podložniki definira kot stvarno in osebno, ki izhaja iz oblasti same (per conceßum sibi jurisdictionem).⁹⁷ Tako je zemljiški gospod sodno pristojen v vseh civilno-pravnih zadevah (razen v zadevah priziva na deželno glavarstvo oziroma v zadevah tožb podložnikov proti zemljiškemu gospodu - *Ebenbürtigkeit*)⁹⁸ razen v primeru, da je zadeva deželskosodne ali vaške pristojnosti.

(41) Kot posebnost v zemljiškokgospodski pristojnosti je potrebno omeniti še sodno pristojnost zemljiškega gospoda v vaških zadevah, ki hila predvsem v organiziranju vaške brambe (*Dorfpolizei*), pobiranju točnine (*Schankrecht*) in v preiskovanju vaških preteпов, v kolikor le ti niso spadali v pristojnost deželskega sodnika ("daß sie keine kapitalia delicta auf sich haben"). Kot vaškemu gospodu mu je pripadala še skrb za red in mir na vaških žegnanjih (*Kirchtagbehütung*), za nastanitev vojaštva idr. Zemljiškemu gospodu, ki je bil hkrati vaški gospod (*Dorfborgkeit*), pa ni pripadala sodna pristojnost le nad njegovimi lastnimi podložniki, temveč tudi sodna pristojnost nad podložniki drugih zemljiških gospodov, ki so prebivali v vasi, vendar samo v tistih zadevah, ki so hile lastne kompetenčnosti vaškega gospoda.⁹⁹

⁹⁷ "Die Grundherren haben über alle ihre Gülle/oder Zinbleute und Berghülen Güter die Obrigkeitliche Jurisdiction, und also primari instantiam, art. 1. der alten und neuen Steyrischen Gerichts-Ordnung. Darum haben die Grundherren alle Streitigkeiten/zu zwischen ihren Grundhulden sich der Gütle halber zu tragen/ selbst zu richten/ und darüber zuerkennen/ hie d. neue Steyrische Gerichts-Ordnung art. 18 & art. 28 & per consequens, post cognitum causae universae, haben si auch/vigore suae jurisdictionis, executionem sententiae, vide, de his resolutionem cesaream de anno 1643, 4. Nullumquam sententia sine executione; est quasi canipana sine pistilli. Es soll aber der Grundherr/billich etliche unverlächtige Männer/zu Beysitzer nehmen/um allen Verdacht zu meiden/daß es in diesen Gerichten unpartheyisch und recht hergehe; wann aber hernach die Partheyen/mit des Grundherrn Urtheil nicht zu frieden seynd/können sie darvon an der Landshauptmannschaft appelliren/und von ihr endlich weiter an der hochlöbl. Regierung d. art. 1." Prim. Beckmann, Idea ..., str. 184 sl.

⁹⁸ "Die Grundobrigkeit und die Grundherren hat in Steyer regulariter über alle ihre Unterthanen alle Real- und Personal-Sprüche per conceßum sibi jurisdictionem, also wan einer von einem Bauern eine Schuld zu fordern hat, so klaget er ihn von der Grundobrigkeit. Excipe casus 1. si si landgerichtsmässig oder 2. si sie der dorfborgkeitlichen Jurisdiction unterworfen seind." Prim. Beckmann, Idea ..., str. 184 sl.

⁹⁹ "... hat die Dorfborgkeit insgesamt den Kirchtag-Schutz, Einnehrung des Stant-Gelts, Obacht der Rauefänge, Bestimmung des gemeinen Dieners u. Nachtwächters. Item hat die D. O. Weeg u. Steg, Rain u. Stein, Weid und Gehiltz, Einquartier- u. Verpflegungs-Werk bei Durchzügen der Kriegsvölcker u. andere Sachen, so zur Gemein in u. ausserhalb des Dorfs gehören, zu beobachten u. in guten Stand zu erhalten" (Prim. Beckmann, Idea ..., str. 184 sl.)

Urad deželnega krvnega sodnika¹⁰⁰ (*judex criminalis*)

(42) Deželni krvni sodnik, ki ga Beckmann v skladu z deželnim sodnim redom definira kot tistega, ki mu je naloženo, da v skladu s pravili, s kaznijo preganja zlo. Pri kazenskih procesih deželskosodnih gospodov je, na izrecno prošnjo deželskega sodnega gospoda, nastopal v vlogi deželskega sodnika, v kolikor deželsko sodišče ni imelo rednega sodnika.

(43) Institut krvnega sodnika se pojavi v času, ko si je deželni knez prizadeval skoraj v celoti spatrimonializirano kazensko sodstvo postaviti pod državni nadzor (prim. poglavje o kazenskem sodstvu).

Na državnem zboru v Augshurgu so leta 1510 predstavniki spodnjeavstrijskih dežel predlagali cesarju Maksimilijanu, da hi za varnost poti ustanovil poseben urad (die Bestellung eines Bannrichters und eines Züchters zur Befreiung der Straßen¹⁰¹). Ustanova, za katero so deželni stannovi prosili, ni bila nova, kot praktična se je izkazala pri cesarsko neposrednem deželskem sodišču v Wolkensteinu. Poleg tega je ta institut obstajal že v ostalih avstrijskih deželah. Cesar je pristal na prošnjo in stannovim naročil, naj poskrbijo za njegovo vzdrževanje. Sodni spisi¹⁰² iz leta 1516 že poročajo o nekem mojstru Janezu ("maister Hans"), ki je bil "Züchtiger von Gratz". V delu "Kompendium der sterischen Landesverwaltung", ki ga je sestavil Kasper Preyner sredi 16. st., je deželski sodnik oziroma krvni sodnik (landrichter oder panrichter) tisti, ki predseduje deželskim sodiščem tistih deželskih sodišč, katerih deželskosodni gospodje zanj posebej prosijo. Po poročilu Kasperja Preynerja je krvni sodnik tožilec in razsodnik v eni osebi.¹⁰³ Njegova vloga natančno določa deželni sodni red za Štajersko iz leta 1574. Po določbah štajerske Karoline je bil urad krvnega sodnika deželno-knežji organ z razliko od zgornjeavstrijskega urada, kjer so pri nastavitvi in vzdrževanju¹⁰⁴ krvnega sodnika sodelovali deželskosodni gos-

¹⁰⁰ Das sterische Bannrichteram (Prim.: Beckmann, Idea ..., str. 36 - "judex criminalis ... der als züchtiger das Übel, wie es sich gebührt strafft.").

¹⁰¹ "... landtschafft begern zu bitten, das die kais. maiestät ir maiestät hauptmann, verweser oder vitzumb bevelchen und mit gnaden darcin sein, damit ein panrichter und züchtiger im land bestellt und unterhalten werden, die man wir es thut gebrauchen, die strassen des nasser befrieden und das übel, wie sich gebührt, straffen möge ..." Steir. Landhandfeste, 43 list, tiskani 1583.

¹⁰² Landgerichtverhöre, S.1.A, Marktarchiv Ausse.

¹⁰³ Mell, Grundriß ..., str. 498, opomba 1180: "Anklager oder pluerichter wirdt diser genant so anstat des kunigs von dem herrn vitzumb verhallt wirdt die malafizperschonen ierer verprechung halben von meniglich anzuklagen und zum todt verurtheilen oder meniglich leidig zu zelen. hat sein perwiltus, nachdem er des kunigs diener ist, von dem vitzumb etc. ..."

¹⁰⁴ V celoti.

podje.

(44) Zaradi velikega števila deželskih sodišč na Štajerskem in velikih razdalj med njimi se je kmalu pokazala potreba po ureditvi še enega urada, in sicer za območje grofije v Celju¹⁰⁵ ter za območje med Dravo in Murom. Postavitev krvnega sodnika za območje grofije Celje je sledila po tem, ko so stanovi pristali, da ga bodo vzdrževali. Tako je bil ta krvni sodnik v službi deželnih stanov pod prisego deželnega kneza (na pol deželno knežji in na pol deželno stanovski). Šele po instrukciji za krvne sodnike, sredi 17. stoletja, je ta postal deželnoknežji, z njo so stanovi izgnili vsakršen vpliv na oblikovanje te institucije.¹⁰⁶

*Fevdno sodišče (vazalsko)*¹⁰⁷

(45) Izvor tega sodišča je v zasebnopravnem odnosu fevdni gospod - vazali. Istega značaja je tudi fevdno sodišče deželnega kneza, ki je takšno ostalo vse do konca srednjega veka. Nosilec sodne oblasti je fevdni gospod. V primeru, da je sam fevdni gospod želel pred tem sodiščem zaščititi svoje pravice, je njegovo mesto prevzel namestnik. Pristojnost sodišča obsega vse spore znotraj fevdnega razmerja, se pravi, fevdni gospod proti vazalom oziroma vazali proti fevdnemu gospodu in vazali med seboj, v kolikor pa je šlo za spor med vazalom in tretjo osebo ali spor vazalov različnih fevdnih gospodov, so spor reševali pred javnim sodiščem.

(46) V zapisu štajerskega deželnega prava¹⁰⁸ je med drugim mogoče najti tudi določbe, ki zadevajo fevdno sodišče oziroma fevdne odnose. Fevdno sodišče deželnega kneza se sicer v ničemer ni razlikovalo od ostalih sodišč fevdnih gospodov, tudi ni bilo oblastvo v smislu stanovskega fevdnega sodišča, četudi je deželni knez deželnemu glavarju kot deželnoknežjemu in stanovskemu uradniku, postavljenemu sodniku in predsedujočemu deželnoknežjemu in stanovskemu sodišču zaupal oblikovanje tega sodišča. Šele cesar Maksimilijan I. je fevdne zadeve vazalov reševal pred deželno pravdo (Landrecht), razen tistih zadev, ki so se nanašale na deželnoknežje interese in so bile od 1501. v pristojnosti dvorne komore.

Deželno glavarsko sodišče je bilo po letu 1616 prizivna instanca za spore pred fevdnim sodiščem, čeprav so si ob koncu srednjega in na

začetku novega veka stanovi prizadevali za reševanje fevdnih sporov pred stanovskim sodiščem, čemur pa je bilo le delno ugodeno. Deželnemu glavarstvu oziroma maršalatu, so tako pripadali spori med deželnoknežjimi vazali, medtem ko so zadeve, ki so bile v interesu deželnega kneza, bile pod pristojnostjo dvorne komore.¹⁰⁹

Univerzitetno sodišče

(47) Nadvojvoda Karel je 20. decembra 1584 v pismu papežu Gregorju XII. napovedal namero, da bo graški jezuitski kolegij preoblikoval v univerzo,¹¹⁰ in sicer z enakimi privilegiji, kot jih imajo visoke šole v Italiji, Španiji, Franciji in Nemčiji.¹¹¹ Ustanovna listina je bila izdana 1. januarja 1585, temu je 14. aprila 1586 sledil "Actus erectionis universitatis Graecensis".

(48) Pravna osnova vseh univerz srednjega in novega veka ni bilo domače običajno pravo, temveč kanonsko pravo, ker je bila večina visokih šol v rokah cerkvenih izobražencev. Zato je tudi razumljivo nadvojvodovo pismo papežu v zvezi z ustanovitvijo Univerze v Gradcu.

Ustanovna cesarska listina z dne 29. aprila 1586 potrjuje ustanovitev univerze z vsemi njej pripadajočimi privilegiji, med drugim lastno jurisdikcijo v civilnih in kazenskih zadevah.¹¹² V listini je ta privilegij sicer opisan splošno, šele cesar Maksimilijan II. v listini z dne 30. septembra 1594, v kateri imenuje svetnika notranje avstrijske vlade, dr. Wolfganga Joehlingerja za "Iudex Universitatis", natančno določi obliko in pristojnosti tega sodišča. V privilegiju z dne 21. septembra 1616 so univerzi ponovno potrjene vse pravice in svoboščine, med njimi tudi "ius gladii" in "öffentliche Kerker und Verwahrungs-ort" (zapor in pripor).

(49) Univerzitetni sodni red¹¹³ je nastal v času rektorja p. Michaela Sumereckerja (1635-1637), vendar so ga publicirali šele po razgrnitvi, 11. aprila 1641. Sodni red v 14 poglavjih obravnava tožbe med študenti, tožbe neštudentov proti študentom in tožbo študenta proti neštudentu. V prvih dveh primerih je bilo zadevo potrebno predložiti akademskemu sodišču.

Akademsko sodišče ni zasedalo v času počitnic, in sicer v času med jesenskimi počitnicami (8. 9. do 8. 11.), v času med velikonočnimi in božičnimi počitnicami. Disciplinsko pravo, ki je veljalo na fakultetah, je v primerjavi z Univerzitetnim sodiščem potrebno pojmovati

¹⁰⁵ Ustanovitev tega urada so stanovi utemeljili: "weiln einmal der ainige parrichter in diesem weiten landt und bei denen gefangen, die ihnen leichtlich, wie vielmal geschehen, ausbrechen und laßig werden, vil einholen müssen, das Ghl auch der notturft nach nit gestrafft wirt".

¹⁰⁶ Prim. Mell, Grundriß ..., str. 499, 383. Prim. Šet: Dolenc, Postanek in ..., 98 st.

¹⁰⁷ Lehngericht, Lebenshof, fevdna sodnija, fevdlnja.

¹⁰⁸ "Schließlich und zum Neunften haben die Geist- und Weltlichen Lehenstern ihr Lehenrecht von welchem die Lehenstnigkeiten wie vor alten herkommen/erbetet werden" (Prim. Art I. Feudnamla II.).

¹⁰⁹ Prim. Mell, Grundriß ..., str. 501 st.

¹¹⁰ "zu einem allgemeinen Studium und völlig zu einer Universität zu gestalten".

¹¹¹ Krones, Geschichte ..., str. 236 in: Index III ("... ea omnia et singula privilegia ... quibus aliae Universitates Italiae, Hispaniae, Galliae et Germaniae ... dignetur").

¹¹² In "civilen und criminellen Prozessen".

¹¹³ "Ritus procedendi in judiciis academici."

kot popolnoma interno ureditev.¹¹⁴

KAZENSKA ZAKONODAJA

(50) Srednjeveško pravo¹¹⁵ komaj loči ali sploh ne med posameznimi pravnimi materijami. Zaradi tega je Štajersko deželno pravo 14. oziroma 15. stoletja mešanica določb različnih pravnih materij - nekaj podobnega velja tudi za zapise mestnih¹¹⁶ in kmečkih pravnih spomenikov - za slednje velja to še v novem veku. Šele z redom za sodišče v Wolkensteinu iz leta 1478 je bil narejen premik v smeri ločitve pravnih materij - kodifikacija kazenskega prava. Malefični in deželnosodni redi ostalih avstrijskih dežel, kakor tudi Constitutio Criminalis Carolina iz leta 1532, pomenijo dokončno ločnico v tej smeri. To je v končni fazi pripeljalo tudi do Štajerskega deželnega sodnega reda iz leta 1574. Zanj je značilna poleg štajerskega običajnega prava še recepcija Constitutio Criminalis Carolinae, kakor tudi starejših deželnih sodnih redov avstrijskih dežel.¹¹⁷ Obsega materialno (delikte in kazni) in formalno (kazenski postopek) kazensko pravo v enem delu. Sodni red je bil tiskan v Augsburgu 1575, in dvakrat ponatisnjen, 1583. v Augsburgu in 1638. v Gradcu.¹¹⁸

(51) Medtem ko je na Štajerskem ostalo pri sodnem redu iz leta 1574, so v poudirski Avstriji in na Češkem kazensko pravo razvijali naprej, o tem pričajo izdani sodni redi. Tem prizadevanjem je šele 1721. sledila uskladitev štajerskega kazenskega prava.¹¹⁹ Ta uskladitev pomeni prvi korak v prizadevanjih za poenotenje na področju kazenskega pravosodja; začetki tega procesa izvirajo iz 16. stoletja. Intenziven začetek prizadevanja za centralizacijo in obsežna prizadevanja za poenotenje kazenskega pravosodja pa so značilna šele za obdobje vladanja cesarice Marije Terezije.

SODNI POSTOPEK

Splošno o sodnem postopku

(52) Srednjeveško procesno (postopkovno) pravo v osnovi ne ločuje - tako kakor je to običajno danes - med različnimi posebnimi postopkovnimi načini, prav tako kakor ne raz-

likuje v materialnem pravu. To pa seveda ne pomeni, da iz posebnosti samega primera ne bi mogli zaključiti logičnih procesualnih posebnosti, kot rečimo prelom palice ob razglasitvi smrtne obsodbe,¹²⁰ ali iz namena obtožbe (kazen, premoženjska vrednost ali storitev) izvirajoče razlike med kazensko in civilnopravno tožbo¹²¹ v srednjeveških mestnih pravih.

(53) Sistematična urejenost pravnih materij ob koncu srednjega veka in na začetku novega veka v nesistematično urejenem normativnem kompleksu pomeni bistveno novost, tako na primer prehod iz prvotnega obtožnega (akuzatornega) v preiskovalni (inkvizicijski) postopek. V kazenskem pravu se te stvari dogajajo predvsem na postopkovnem, manj na materialno pravnem področju. Sistematično ureditev kazenskopravne materije za celotno deželo (kakor smo to videli zgoraj) pomeni šele deželni sodni red iz leta 1574. V sodnem postopku igrajo svojo vlogo posamezne komponente, in sicer sodišče kot stvaren in oseben substrat ter postopkovni koraki: obtožba, obsodba in izvršitev.¹²²

Sodišče

(54) Sodišče¹²³ kot prostorski pojem predstavlja različne pojavne oblike. Sodišče kot prostor je do 18. stoletja redkost v mestnem prostoru, v največ primerih prevzame to mesto mestna hiša. V glavnem pa služijo temu namenu javne ali zasebne stavbe, če se že ni, v skladu s srednjeveško prakso, zasedalo preprosto na prostem, kar je tradirano v posameznih primerih do 18. stoletja tako za deželska sodišča, obgradja (pomirja, Burgfried) kakor za vaška sodišča.¹²⁴

(55) Kot personalen pojem sodišče od srednjega veka do jožefinskih reform predpostavlja sodnika z najmanj trinajstimi (Terezijana najmanj sedem) prisodniki.¹²⁵ V primeru popolnoma opremljenega deželskega sodišča, kar je bilo zaradi velikih stroškov zelo redko, spadajo med personal še sodni sluga in rabelj (Scherge, Freimann, Henker) s svojimi pomočniki. Deželnoknežji krvni sodnik je v vlogi mirovnega in nadzornega sodnika imel na razpolago sodnega pisarja, tožilca (ki ga je zaradi varčevanja velikokrat zamenjal sodni pisar) in krvnika.

(56) Izobrazba za sodnika in prisodnike kot pogoj za opravljanje službe v srednjem veku in

¹¹⁴ Prim. Mell, Grundriß ..., str. 501.

¹¹⁵ K stanju na področju pravnih vinov na Štajerskem v srednjem veku, prim.: Mell, Grundriß ..., str. 52 sl., Vilfan, Pravna ..., str. 538, točka 20, Wesener, Das innerösterreichische..., str. 19 sl.

¹¹⁶ Prim. Ptujski mestni statut iz leta 1376.

¹¹⁷ Prim. Byloff, Land und ..., str. 70 sl. (Štajersko statutarno in običajno pravo, kazenska zakonodaja v poudirski Avstriji, na Tirolskem in Krajnskem, Constitutio Criminalis Carolina).

¹¹⁸ Byloff, Peinliche..., str. 67 sl.

¹¹⁹ Prim.: Planer, Recht..., str. 271; subsidiarno je bil na Štajerskem vpeljan deželni sodni red za spodnjo Avstrijo z dne 30. 12. 1656 ("Feudlinanilea").

¹²⁰ Prim. Kocher, Richter und ..., str. 39 sl.

¹²¹ Razlikovanje, ki ga vsebuje tudi LGO I, 80: "in Bürgerlichen oder peinlichen Sachen".

¹²² Prim. Kocher, Gerichtsorganisation ..., str. 110 sl.

¹²³ K temu Kocher, Richter ..., str. 27 sl.

¹²⁴ LGO II, 8: Sodišče zaseda "an den gewöhnlichen Orten/under offenem freyem Himmel/oder den Einlen/da es vom Alters her besessen worden ist ...".

¹²⁵ Constitutio Criminalis Theresiana 20,8: upoizanja na deželni navadni, venar ne manj kot sedem. V primeru preiskovalnega sodišča praviloma zahtujeta poleg sodnika še dva prisodnika in pisar, Terezijana 20,3.

novem veku ni bila predpisana, tudi *Constitutio Criminalis Theresiana* ne postavlja tega pogoja.¹²⁶ Vendar pa je vedno večja zapletenost na nivoju pravnega življenja in vedno večje število izobraženih juristov že od 15. stoletja naprej vedla do tega, da so za te službe, predvsem službo deželno knežjega krvnega sodnika in deželskega sodnika bili vedno bolj na razpolago izobraženi pravniki, kar pa seveda ne velja za priselcnike v deželskih in nižjestopenjskih sodiščih. Ta praksa je ostala vse do jožefinskih reform. Gotovo je tudi to dejstvo doprineslo k temu, da lahko govorimo o hibah pravosodnega sistema tega časa.¹²⁷

Obtožba

(57) Obtožba je najstarejša oblika začetka kazenskega postopka, ki se ustanovi, ko tožilec pri sodišču toži konkretno osebo (zastopnik oškodovanca ali član družine umorjenega). Sodni kazenski red za deželsko sodišče Wolkenstein in deželni sodni red iz leta 1574 pa poleg obtožbenega (akuzatornega) postopka uvajata tudi inkvizicijski postopek,¹²⁸ ki je pravo nasprotje akuzatornemu postopku. V tem primeru gre za uvedbo postopka po uradni dolžnosti (*ex officio*), v primeru, da je sodnik¹²⁹ bil seznanjen z deliktom, ne da bi bila neposredno vložena obtožba.

(58) Izlodišče za uvedbo kazenskega postopka je torej delikt, ki je sodnik z njim seznanjen preko dejanske obtožbe (tožbe) ali na kak drug način. K deliktom, ki so pognali v tek sodne mlne deželskega sodišča, med drugim štejejo: kriva prisega, prelom prisege, čarovništvo, ponarejanje kovancev, ponarejanje pečatov, krive mere, prokuratorji, ki so svoje stranke opeharili, nečistost proti naravi (bestialnost), krvoskrilstvo, ugrabitev, posilstvo, zakamulonstvo, biga-

mija, zvodništvo, izdaja, namerno netenje požara, rop, upor, umor s strupom, detomor, splav, napaka pri zdravljenju, umor, uboj in tatvina.

(59) Postopek je lahko uvedel le tisti, ki je bil pristojen za področje storilčevega bivanja. Kompetenčni spori so bili stvar nenehne polemike med deželskimi sodišči zaradi različnega pojmovanja razmejitev. Pogost vzrok za kompetenčne prepire je bila tudi nejasna kompetenčna razmejitev med deželskimi sodišči in nižjesodnimi enotami,¹³⁰ obgradji, mestnimi in trškimi sodišči, kakor tudi z zemljiškogospodsko pravico strešne kapi. Deželski sodnik je smel izven svojega kompetenčnega območja storilec prijeti le v nejasno definiranih, izjemnih primerih - zemljiški gospod je namreč lahko do tri dni zavelkel izročitev. Pri kompetenčnem sporu je ponavadi sledilo sklicevanje na deželnega glavarja.¹³¹ Da bi zadevo hitreje rešili in da ne bi prišlo do zavlačevanja in nepotrebnih stroškov, so ponavadi izročili tudi storilec deželnemu glavarstvu - čeprav so taki primeri prej škodovali kot koristili procesualni ekonomiji.

(60) Deželski sodnik je bil dolžan prevzeti primer zaradi obtožbe ali zaradi službene dolžnosti (*ex officio*). Pregon po službeni dolžnosti se je začel zaradi suma storitve kazenskega dejanja ali po ovadbi, ne da bi si za nadaljevanja postopka ovaditelj prizadeval, ali če je obtoženi imenoval soudeležence pri storitvi kaznivega dejanja. Da je nekdo nekoga ovadil, ne da bi nastopal v vlogi tožnika, je imelo praktičen razlog: tožniki so bili dolžni, v kolikor storilec niso ujeli pri dejanju ali storilec dejanja ni priznal, položiti kavejjo za morebitno povrnitev škode, v kolikor bi se izkazalo, da gre za krivo obdolžitev ali v primeru oprostitev.

(61) V kolikor storilec niso prijeli pri dejanju, je bil deželski sodnik v primeru ovadbe dolžan preveriti vse indice in pri trdnosti indiciev uvesti postopek. Postopek je bil sestavljen iz zasledovanja domnevnega storilec oziroma njegovega prijeteja, pod določenimi okoliščinami je prišla v poštev tudi tortura. Če obtoženi ne bi priznal, tudi ne na prigovarjanje (v kazenskem procesu srednjega veka še posebej cenjena gesta), je imel deželski sodnik na voljo več načinov za potrditev indiciev - dokazni material - corpora delicti, izjave prič, listine in končno, torturo ("peinliche Frag"). Tortura v novoveškem kazenskem procesu (v Avstriji do leta 1776, pozna jo še *Constitutio Criminalis Theresiana*) je opravičljiva le v povezavi s priznanjem v kazenskem postopku. Torturo je uvedla *Constitutio Criminalis Carolina* iz leta 1532.

¹²⁶ Izjema je pomenila le za prinečevalca pri posameznem primeru; le-ta naj bi bil vsaj izkušen v kazenskem pravu. Za te je bil predviden preizkus pred višjimi sodiščem.

¹²⁷ Priselcniki so bili pravno neizobraženi. Iz deželnega sodnega reda je razvidno, da so se te službe mepali.

Samo v nejasnih primerih je bilo dovoljeno povprašati izobražene juriste oziroma vladov; velikokrat so si sosednja sodišča pomagala s priselcniki.

Nosilec deželskosodnih pravie tega v veliki meri niso jemali kot sredstvo za zagotavljanje pravne varnosti, temveč bolj kot ekonomsko sredstvo.

¹²⁸ Temeljna temeljna razlika med obema postopkoma je, da v inkvizicijskem postopku ne obstajajo stranke (postopek *ex officio*). Vse tri temeljne procesne funkcije (obtožba, obramba in sojenje) so v rukah sodišča. Iz njega izhaja t.i. inkvizicijski maksimum, to je pravilo, po katerem ima sodišče pravno oblikovno zbirati dokazni gradivo, ki je potrebno za izlajo izločbe.

¹²⁹ Združuje različne funkcije: funkcijo pregona, funkcijo zbiranja dokazov in v večji meri funkcijo obrambe. Obdolženec je namreč imel zelo omejene možnosti obrambe; lahko je svojjo obrambo navedel, vendar jo je moral dokazati, zato se je pričakovalo inkvizentno, da je zastopal tudi interese obrambe.

¹³⁰ Kot primer lahko navedemo spm med negovskim gospostvom in Stubenbergi v zvezi obgradja (Burgfried) v Iljačevih v obrobju 1587-1596 (PAM, Zemljiško gospostvo Negova, Iustitia, Obgradje).

¹³¹ Prim. Spm v zvezi z obgradjem med negovskimi in Stubenbergi.

(62) Za uporabo torture je deželni sodnik imel v deželnem sodnem redu na voljo seznam indiccev, ki so za doseg priznanja dovoljevali njeno uporabo. Med indicce, ki so opravičevali njeno uporabo, spadajo predvsem: domnevni storilec poskuša bežati, eden izmed oškodovancev je pod prisego potrdil identiteto storilca, zadrževanje v času storitve dejanja na mestu zločina in grožnja, da bo obdolženec nekoga začaral. V drugih primerih je bila uporaba torture prepovedana prosti presoji sodnika. Le-ta jo je uporabil v primeru, ko so mu predložili proti storilecu težke obtožbe in se je v preiskovalnem postopku izkazalo, da niso samo zlonamerno klevetanje.

V zvezi z vprašanji dokaznega postopka pa ne smemo zanemariti vprašanja stroškov. Tožnik je bil namreč dolžan nositi stroške dokazovanja, obtoženi stroške oprostitelnih dokazov - v kolikor niso imeli dovolj sredstev, je vskočilo sodišče, kar praviloma vedno ni bilo ugodno, ker so posestniki sodišče želeli pribrati denar (niso si hoteli nakopati stroškov).

(63) Za doseg želenega učinka, tortura ni smela biti niti pregroba niti premila. *Constitutio Criminalis Theresiana* je edini kazenski zakonik, ki poleg materialnega kazenskega prava vsebuje še v formalnem delu natančna tehnična navodila za izvajanje torture (priprave, izvajanje).¹³² Zavedali so se, da tortura lahko vede do neželenih posledic,¹³³ zaradi tega je bilo deželskemu sodniku v dvomnem primeru naloženo, da skrbno opravi ponovno poizvedbo. Vsaka ovadba, ki bi zahtevala torturo, je zahtevala dve priči, ena je zadostovala le, če je šlo pri ovadbi za bistveni del delikta in je bila priča zanesljiva. Torture niso uporabili le, ko je šlo za preiskovalni postopek zaradi službene dolžnosti, temveč tudi na zabavo tožnika. Izvajala se je v prisotnosti sodnika, sodnega pisarja in sodnih oseb ali ostalih pooblaščenecv in primernih oseb. Sodnik je pred začetkom torture obdolženca še enkrat seznanil z dejanjem, zaradi katerega mu grozi, in ga pozval k priznanju ali k dokazilu nedolžnosti (alibi). V primeru sodnikove samovolje pri uporabi torture je bil le ta klican na odgovornost.

Obsodba

(64) V kolikor je bil preiskovalni postopek zaključen in zapisnik sestavljen, se je lahko pristopilo k izdelavi sodb. Temu je služil čas za premislek za zaprtimi vrati, brez prisotnosti obdolženca. V dvomnem primeru si je sodniški kolegij lahko poiskal nasvet pri strokovnjaku ali

vladni. Obdolženec je imel možnost, da sodniku na lastne stroške, v času trajanja preiskovalnega postopka, priskrbi svetovalec, izvedenega v pravni stroki.

(65) Ko se je iztek čas za premislek, je bil določen datum sojenja ("endliche Rechtstag"). Sodnik (s palico v roki - znamenjem sodne oblasti) in prisodniki so po glasu zvona, ki je odprl zasedanje, zavzeli svoj prostor. Po uvodnem sodnikovem vprašanju, ali je sodišče pravilno zasedeno, se je zasedanje začelo. Potekalo je lahko različno, pač po tem, ali je storilec priznal oz. so dokazi krivdo potrdili ali situacija ni bila povsem gotova. Na zasedanju so bili razen sodnika in razsodnika (presojevalca, *Urteiler*) prisotni še: sodni sluga ali glede na okoliščine birič, ki je storilec privedel, storilec, (zasebni) tožilec ali javni tožilec (*ex officio*) in zagovornik (beseednik, *Fürsprecher*) obdolženca.

(66) Zanimiva je vloga besednika oziroma zagovornika (*Fürsprecher*): v srednjeveškem procesnem pravu je bila njegova vloga v tem, da je namesto stranke govoril zapletene besedne oblike. Iz nje (vloge) se je razvilo pravno svetovanje. V istnem kazenskem postopku mu je v primeru, da obdolženec ni bilo mogoče dokazati krivde, pripadla vloga pravnega zastopnika. Njega je lahko obdolženec izbral izmed prisodnikov.

(67) Če je bila dokazana obdolženčeva nedolžnost, je lahko v civilni tožbi zahteval povrnitev škode; v primeru, da je priznal ali so ga k priznanju prisilili dokazi, je bil določen dan za dokončno sprejetje in zapis obsodbe, kar se je zgodilo (sprejetje in zapis) za zaprtimi vrati. Drugi del postopka je bil namenjen publiki in je teatralnega značaja. Začel je tožilec (zasebni ali *ex officio*) z branjem obdolžnice. Njemu je sledila prošnja za pomilostitev, seveda v kolikor je storilec dejanje priznal, če pa dejanja ni priznal, čeprav je to storil v preiskovalnem pripravljalnem postopku, je lahko razsodnik (*Urteiler*) s sklepom postopek nadaljeval ali pa vrnil na začetek; če pa ni tajil (obdolženec), sta se sodnik in razsodnik umaknila za zaprta vrata in sprejela razsodbo. Po sprejetju razsodbe se je sodniški kolegij vrnil in po natančno določenem protokolu še enkrat prebral priznanje obdolženca in za tem obsodbo. Kadar se je obsodba glasila - smrt, je sodnik prelomil sodniško palico kot znamenje znamenje izključitve storilca iz človeške skupnosti.

Izvršitev

(68) Deželni sodni red ne predvideva pravnega sredstva, ki bi moglo revidirati obsodbo na smrt. Prilagoditev leta 1721 predvideva apelacijo na vlado, *Constitutio Criminalis Theresiana* pozna rekurs z odločnim učinkom na izvršitev kazni. V kolikor ni šlo za smrtno kazen, je bil delikvent dolžan po prestani kazni priseči ("Urfehde"): obljubiti, da se ne bo maščeval sodniku

¹³² *Constitutio Criminalis Theresiana* v Art. 38. vsebuje omejitvev - predvideva maksimalno trikratno torturo. Omejitev izhaja iz Ferdinandee (Art. 39) in je verjetno obstajala že pred vključitvijo vanjo (pred 1721); ima običajnopравни karakter.

¹³³ Strah pred bolečinami je večkrat privedel do priznanja dejanja, ki ni nujno bilo storjeno, k temu vprašanju prim.: Valentinitsch, *Zur Geschichte ...*, str. 573 sl.

in sodišču za postopek in kazen. K temu je spadala še obljuba, da kaznivega dejanja ne bo več ponovil. Kazen, ki jo je predvidela obsodba, je bilo potrebno izvršiti takoj, izvršitev je bila odložena le v primeru apelacije na vladarja.

(69) Seznam možnih, okrutnih kazni, namenjenih predvsem splošni prevenciji, je obsežen: krivopriščniku so odsekali prste, s katerimi je prisegal, čarovnike in čaravnice ter ponarejevalce kovancev so sežgali na grnadi, posiljevalca so obglavili, zvodnika so privezali k sramotilnemu stebri, mu odrezali ušesa in ga prebičali, roparja so obglavili, morilec s trupom in morilec na sploh je umrl privezan na kolo (gl. upodobišče iz bamberskega kazenskega zakonika), morilko s trupom so utopili, detomorilko so živo pokopali in s kolom prebodli, težko tatvino so kaznovali z vislicami ali glede na okoliščine z iztaknjenjem oči ali odsekanjem roke.

(70) Po pravilu so po razglasitvi obsodbe ali usnega izreka in prelomitvi sodniške palice delikventa izročili krvniku (rablju, Scharfrichter), ki je bil zadolžen za izvršitev kazni. Krvnika pri izvršitvi kazni ni smel nihče ovirati in pri neuspeli izvršitvi kazni, ga ljudstvo ni smelo linčati, to je bil dolžan zagotoviti sodnik.

(71) Izvršitev kazni je bila običajno, od srednjega veka dalje, na morišču, ponavadi nekoliko izven naselja, na vzpetini ali na križišču poti. To je veljalo predvsem za smrtne kazni, ki niso bile, kakor npr. pri usmrčitvi z utopitvijo, vezane na posebne okoliščine, v tem primeru na vodo. Telesne kazni so bile prav tako zaradi splošne prevencije izvršene na javnem mestu, največkrat na trgu.

(72) Deželni sodni red za Štajersko ne pozna veliko oblik kazni; v tem primeru lahko govorimo o vlogi običajnega prava pri njegovem nastanku.¹³⁴ Ponavadi so obsojence povzili ali obesili in ga z namenom splošne prevencije pustili na morišču; glavo obglavljenega ali odsekane ude so prav tako z namenom splošne prevencije pritrili na vislice.

(73) Okrutna kazen, namenjena splošni prevenciji, ostaja tudi v kodifikaciji Constitutio Criminalis iz obdobja cesarice Marije Terezije. Jožef II. je smrtne kazni sicer ukinil, vendar pa ohranil številne okrutne kazni. Jožefinska doba sicer že pozna prostostno kazen, čeprav je obdobje njene dokončne uvedbe pomaknjeno v naslednje, 19. stoletje.¹³⁵

SKLEPI

(74) Štajerski pravosodni sistem je na koncu srednjega in v novem veku zaznamovan s celo vrsto dejavnikov, ki so odločilno vplivali na njegovo oblikovanje. Razmere v deželi, pri tem mislim na odnose deželni knez - deželno plemstvo, so velikokrat podobne političnemu prehitovanju, ki je v prvi polovici 17. stoletja privedlo do izrazitega izstopanja vloge deželnega kneza. Deželni knez kot "vir vsega prava" jasno dokazuje svojo superiornost nad vsem dogajanjem, v skladu s tem pa tudi instance, ki so mu podrejene.

(75) Mnogi avtorji sodni sistem ob koncu srednjega in v novem veku opisujejo kot razdrobljenost in prav imajo, vendar samo s pozicij današnjega opazovalca. Z vidika sodobnikov sistema, ki je kljub svojim pomanjkljivostim deloval, hi bila ocena stanja drugačna. Vsekakor ni moja naloga ocenjevati sistema, temveč sistem predstaviti. Kolikor mi je to uspelo, upam, da mi je v vašo zadovoljstvo. Zavedam se, da hi bilo o temi, struktura pravosodnega sistema povedati še marsikaj, vendar čas in prostor tega ne dopuščata.

Ob koncu pa naj dodam še besedo zahvale prof. dr. Gernotju Koehertju, ki je pri oblikovanju in nastajanju tega sestavka sodeloval z nasveti in literaturo.

LITERATURA

- Baltl Hermann, Die ländliche Gerichtsverfassung Steiermarks vorwiegend im Mittelalter (Archiv für österreichische Geschichte, zv. 118), Dunaj 1951.
- Baltl Hermann, Koehert Gernot, Österreichische Rechtsgeschichte (8. predelana izdaja), Graz 1995.
- Beckmann Nicolaus de, Idea juris statutarii et consuetudinarii Stiriaci et Austriaci cum jure Romano collati, Graz 1688.
- Bischoff Ferdinand, Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters, Graz 1875.
- Brauner Wilhelm, Lachmayer Friedrich, Österreichische Verfassungsgeschichte (6. predelana in razširjena izdaja), Dunaj 1992.
- Burkert Günter R., Landesfürst und Stände (Karl V., Ferdinand I. und die österreichische Erbländer im Ringen um Gesamtstaat und Landesinteressen), Graz 1987.
- Byloff Fritz, Die Land- und peinliche Gerichtsordnung Erzherzog Karls II. für Steiermark vom 24. Dezember 1574 ihre Geschichte und ihre Quellen, Graz 1907.
- Byloff Fritz, Das Verbrechen der Zauberei (Crimen magiae), Graz 1902.
- Canstein Raban Freiherr von, Lehrbuch der Geschichte und Theorie des Oesterreichischen Civilprocessrechtes I, Berlin 1880-1882.
- Conrad Hermann, Richter und Gesetz im Über-

¹³⁴ Temu naziranju se ni mogla izogniti niti Constitutio Criminalis Terezijana, ki v predpisu o postavitvi novih vislic pod vplivom ljudskega vračeverja odreja, da je te te potrebno od najbližjega soseda izključiti najmanj 24 kmolcev "damit der Schall den selben nicht beröhre".

¹³⁵ Valentinišch, Das Grazer Zucht- und... str. 495 sl.

- gang vom Absolutismus zum Verfassungsstaat, Graz 1971.
- Dolenc Metod, "Gorske bukve" v izvirniku, prevodih in priredbah, Ljubljana 1940.
- Dolenc Metod, Postanek in pomen inštrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, Ljubljana 1912, str. 98-115.
- Hasenöhrl Victor, Österreichisches Landrecht im 13. und 14. Jh., Dunaj 1867.
- Kambič Marko, Organizacija sodišč na Slovenskem v 16. stoletju s posebnim ozirom na Kranjsko, v: Arhivi XIX/1-2, Ljubljana 1996, str. 1-18.
- Kocher Gernot, Das Recht im Bäuerlichen Alltag, v: Bäuerliche Sachkultur des Spätmittelalters, Krems 1982, str. 49-61.
- Kocher Gernot, Gerichtsorganisation und Strafrechtspflege im Herzogtum Steiermark in der Frühen Neuzeit, v: Hexen und Zauberer, Die Große Verfolgung - ein europäisches Phänomen in der Steiermark, Graz-Dunaj 1987, str. 103-120.
- Kocher Gernot, Höchstgerichtsbarkeit und Privatrechtskodifikation, Graz 1979.
- Kocher Gernot, Recht und Schrift, Quellen zur Entwicklung der Rechtswissenschaft in der Steiermark, Graz 1984.
- Kocher Gernot, Ikonographische Aspekte der Höchstgerichtsbarkeit im Reich, v: Geschichte der Zentraljustiz im Mitteleuropa, Köln, Dunaj 1994, str. 147-160.
- Kocher Gernot, Grundzüge der Privatrechtsentwicklung und der Geschichte der Rechtswissenschaft in Österreich, Dunaj, Köln 1989.
- Kocher Gernot, Richter und Stahühergabe im Verfahren der Weistümer, Graz 1971.
- Kos Dušan, Imago Iustitiae, Ljubljana 1994.
- Krones Franz von, Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz, Gräce 1886.
- Luschn Arnold von Ehengreuth, Geschichte des älteren Gerichtswesens in Österreich ob und unter der Enns, Weimar 1879.
- Luschn Arnold von Ehengreuth, Österreichische Reichsgeschichte, Bamberg 1896.
- Mell Anton, Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, Graz-Dunaj-Leipzig 1929.
- Mell Anton, Hohe und niedere Strafgerichtsbarkeiten, Landgerichte und Burgfriede in Steiermark, v: Steirische Gerichtsbeschreibungen. Als Quellen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abt. Landgerichtskarte: Steiermark (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark I), Graz 1914.
- Mell Anton, Das Steirische Weinbergrecht und dessen Kodifikation im Jahre 1543 (Akademie der Wissenschaften in Wien, zv. 207), Dunaj 1928.
- Mell Anton, Pirchegger Hans, Steirische Gerichtsbeschreibungen (Als Quellen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer), Graz 1914.
- Neue Gerichts- und Landrechtsordnung in Steyer vom Jahre 1674.
- Domin-Petrushvecz Alphons von, Neuere österreichische Rechtsgeschichte, Dunaj 1869.
- Pirchegger Hans, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Steiermark, Dunaj 1917, str. 185-304.
- Planer Eugen, Recht und Richter in den innerösterreichischen Landen Steiermark, Kärnten und Krain, Graz 1911.
- Planitz Hans, Deutsche Rechtsgeschichte, 2. izd. Karl August Eckhardt, Graz-Köln 1961.
- Steppan Markus, Das bäuerliche Recht an der Liegenschaft vom Ende des 14. bis zum ausgehenden 18. Jahrhundert, Graz 1995.
- Štih Peter, Simoniti Vasko, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Celovec 1995.
- Des Löhlichen Fürstenthum Steyer Gerichtsordnung, wie vor der Landschauptmantschaft und dem Schranngericht procedirt werden solle; reformirt im Jahr 1622, München 1622, ponatis Graz 1761.
- Valentinitsch Helfried, Das Grazer Zucht- und Arbeitshaus 1734-1783, v: FS. H. Baltl, Innsbruck 1978.
- Valentinitsch Helfried, Zur Geschichte des Kindesmordes in Innerösterreich (Gerichtspraxis und landesfürstliches Begnadigungsrecht im 17. Jahrhundert), v: FS. H. Baltl, Gräce 1988.
- Vilfan Sergij, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (25-26), Ljubljana 1944-1945, str. 84-89.
- Vilfan Sergij, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961.
- Vilfan Sergij, Rechtsgeschichte der Slowenen, Graz 1968.
- Vilfan Sergij, Zemljiška gospostva, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 78-239.
- Wesener Gunter, Das innerösterreichische Landeschranngenverfahren im 16. und 17. Jahrhundert, Graz 1963.
- Zahn Joseph von, Steirische Miscellen zur Orts- und Culturgeschichte der Steiermark, Graz 1899.
- Žontar Jože & all, Piročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, Zgodovinsko bibliografski vodnik, Graz-Celovec-Ljubljana-Gorica-Trst 1988.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE GERICHTSVERFASSUNG IN DER STEIERMARK
IM 15., 16. UND 17. JAHRHUNDERT

Der Autor behandelt in seinem Beitrag die Gerichtsverfassung in der Steiermark. Außer der Struktur des Systems selbst legt er wegen der besonderen Merkmale der jeweiligen Epoche auch die Umstände dar, die den Stand auf dem strukturellen Niveau herbeigeführt haben. Am Rande wird auch die juristische Gewalt und das Funktionieren des Strafrechtssystems behandelt und ein Quellen- und Literaturverzeichnis angeboten.

SUMMARY

THE STRUCTURE OF THE JUDICIAL SYSTEM IN
STYRIA IN THE 15th, 16th AND 17th CENTURIES

In his article the author deals with the structure of the judicial system in Styria, and due to the specific characteristics of the period, gives an outline of the circumstances which also strongly influenced the structure. In addition to giving an overview of the judicial system, the article also contains fragments of insight into the workings of the judicial administration and the criminal judicial system. At the end of his article, the author lists the sources and literature on the subject matter.

Tempeljski del Plečnikovih tržnic, okoli 1982,
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka